

BROUWERIJ DEN GENTENBUYCK AAN HET HOOG EINDE

Oud-archivaris Cornelissen omschreef in zijn werk 'Toponiemen Veghel' een zestiende eeuwse brouwerij met de enigszins vreemde benaming 'Den Gentenbuyck' die ergens aan het Hoog einde gelegen zou hebben.¹ Zijn gegevens van Den Gentenbuyck baseerde hij op de fiches van Smulders over de Bossche Protocolen; ruim 600 vuistdikke boeken met transportakten van onroerend goed, cijzen en pachten, die betrekking hebben op de stad en de gehele Meierij van 's-Hertogenbosch. Cornelissen kon geen nadere locatie aanduiden en omschreef het huis als 'onbekende ligging'. Ik vroeg me af wat de exacte locatie van Den Gentenbuyck was en zocht de akte op. Met behulp van de gegevens uit de Bossche protocollen én de uitgebreide reconstructie van Veghel van Martien van Asseldonk (zie www.oudzijtaart.nl 'Reconstructie van Veghel', deel 'Bruggen') heb ik Den Gentenbuyck kunnen lokaliseren.

DE BESCHRIJVING UIT HET BOSCH PROTOCOL

De akte uit het Bossche Protocol dateert van 15 mei 1581 en omschrijft de uitvoering van het testament van wijlen Peter Henrick Heymans en zijn vrouw Anna Loeyen. Daarbij spreekt het protocol over "een steene huys, een huys genoempt de Gentenbuyck, brouhuys...met haere gronden ende omgraeven cruythoff metten binnenvelden de helft van den boogaert het vors steene huys aenliggende...altesaeme byde anderen gelegen in de prochie Veghel ter plaetse genoempt aende hooch eynden tussen erffnisse Jan Willem Donckers deen syde, en tussen erffnisse Jans soene Willem Verstegen dandere syde en deen eynde het hecken metten anderen eynde totte gemeyn straet. Item een seker stuk lants...genoempt de Wijerstrepe vier en een half loopensaet mits off daer omtrent groot synde gelegen aldaer tusse erffnisse des voirs. Jan Willem Donckers deen syde en tussen erffnisse Jan Willems Verstegen dander syde en deen eynde staende metten anderen eynde totten steene huysse en erffnisse bovengenoempt ende noch de gerechticheyt van nyewen weijer ofte houtwasse daertoe behoerend...In alsulcken groote en quantiteyten als de voirs erffnisse aldaer gelegen syn en des voirs Peters Henrick Heymans en Anna Loijen syn huysvrouwe toebehoert hebben." Joncker Walraven van Erp, heer van Erp en Veghel, en de Bossche stadssecretaris Meester Jacob Donck treden als executeur-testamentair op en verkopen Den Gentenbuyck wettelijk en erfelijk aan Daendel soene Wilmen Danels soone Dirix Wouters.²

PLAATSBEPALING VAN DEN GENTENBUYCK

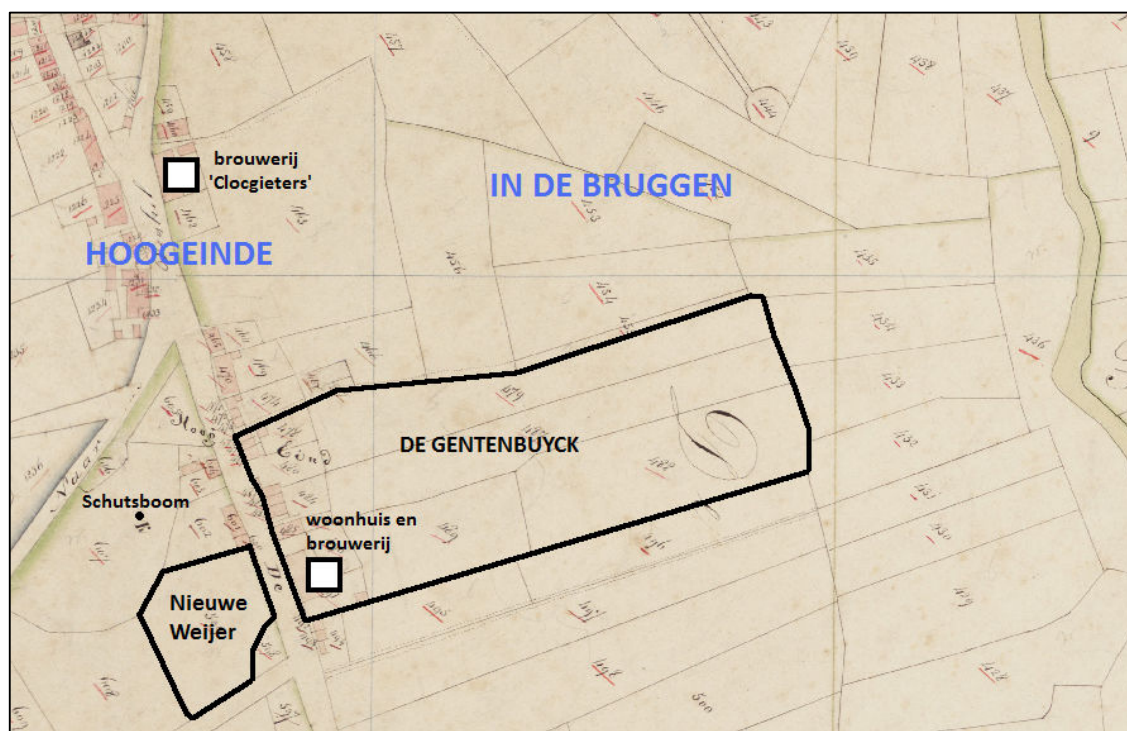
Met deze gegevens valt brouwerij Den Gentenbuyck in de reconstructie van Martien van Asseldonk te plaatsen in het gebied De Bruggen op de percelen genummerd 19-20 en 23-24. Tegenwoordig kennen we deze locatie als kruispunt tussen de Sluisstraat-Leest en de Rembrandtlaan. Nu staat er op de plek van Den Gentenbuyck het nieuwbouwplan De Ruifhuizen. In de zestiende eeuw werd dit deel van Veghel gekenmerkt door haar randligging aan de uitgestrekte gemeentegronden van het Veghels Broek. Waarom lag er op deze plek een brouwerij? Ondanks de randligging op de grens van het buurtschap Hoog einde met het uitgestrekte broekland, liep ter plaatse de belangrijke verbindingsweg over de Veghelse buurtschappen Leest en Zijtaart naar Sint-Oedenrode en Lieshout, waar destijds al 'druk verkeer' geweest zal zijn. De Gentenbuyck was niet de enige brouwerij in de straat. Op het huidige braakliggende terrein van de voormalige kuiperij en stoomhoutzagerij Van den Crommert lag gedurende de zestiende eeuw een brouwerij die enkele generaties toebehoorde aan de familie Clocgieters en die ik daarom op de kaart voor de duidelijkheid 'brouwerij Clocgieters' heb genoemd.

¹ Cornelissen W., 1998. Toponiemen Veghel. Blz. 113

² Bossche Protocolen 1413-401 (1581)

Op de kaart is te zien, dat Den Gentenbuyck in latere eeuwen is opgesplitst in meerdere percelen. Uit de reconstructie van Van Asseldonk is goed op te maken dat het bezit van Peter Heymans destijds uit de vier percelen 19-20 en 23-24 bestond. Het zijn exact deze vier percelen die in 1509 behoorden aan Peters' vader Henrick Heymans en ergens rond 1600 verkocht zijn aan jonker Adolph van Hoengen genaamd Wassenberg, gehuwd met de Veghelse juffrouw Wilhelmina Suermonts.

In 1613 is Den Gentenbuyck geen brouwerij meer, maar wordt ze omschreven als *"Eenen woonhuysse, schuer, bachuijske, hostadt, hoff ende boomgaert, met aangelegen erffenis, groot met de groese 13 of 14 lopens, met de poterijen, en metten vischwyer wesende opte straet rontom in de gemeijnte liggende"* en gelegen *"Tusschen die twee Bruggen"*. Den Gentenbuyck wordt in datzelfde jaar door jonker Adolph van Hoengen verkocht aan Dirck Willem Hendrick van der Straten en Maria Henrick Cornelis van Deursen.

BIERBROUWER PETER HENDRICK HEYMANS

Wie was Peter Hendrick Heymans? Peter was een zoon van Hendrick Hendrick Heymans (+Veghel, 1540) en Aleyt Henrick Rutgers Scoemekers. Waarschijnlijk is hij geboren in Den Gentenbuyck, die in 1507 in het bezit was van Hendrick Heymans. Peter verkreeg in 1534 van zijn moeder Aleyt, weduwe van Hendrick Heymans alle rechten in de helft van *"allen gronden, van erven, van huysinge ende timmeragien, van erffpachten, van erffchynsen"* die wijlen Hendrick Heymans eerder erfde of nog zal erven.³ Daartoe heeft ook Den Gentenbuyck behoord, want na de dood van zijn beide ouders ging dit goed over op Peter en zijn vrouw Anna Loeyen.

Anna was een dochter van Maes Loeyen en Mechtelden Lamberts van Breugel. Zeer waarschijnlijk was zij afkomstig uit het dorp Breugel, want bij testament vermaakte zij haar echtgenoot Peter Heymans het levenslange vruchtgebruik op alle goederen gelegen in Breugel die zij erfde van haar vader Maes Loeyen.

³ RAV23.149r-149v.)

Anna's broer Willem Maes Loeyen woonde op de Heihoef bij Jekschot. Zijn nakomelingen noemden zich later naar de herkomst van Maes Loeyen 'Van Breugel'.⁴

Peter Heymans komt veelvuldig voor de schepenboeken van Veghel. Hij was jarenlang kerkmeester van de Sint-Lambertuskerk te Veghel en schonk zijn beemd te Zondveld aan dezelfde kerk. Deze beemd bleef vervolgens bekend staan als Kerckbeemd.

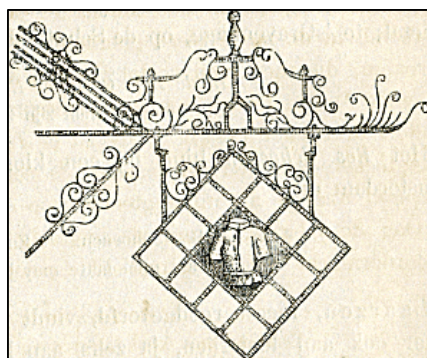
In 1549 werd Peter Heymans ook schepen van Veghel, waarmee hij een vooraanstaande functie in het dorp verkreeg. In 1550 koopt Heymans vervolgens van Peter Jan van Berckel en Josyne van Eyck de Baexchoeve te Zijtaart, een Brabants leengoed, dat hij op 31 juni laat verheffen in Brussel.⁵

Het ging hem blijkbaar voor de wind. Niet verwonderlijk, want Heymans was bierbrouwer. Deze beroepsgroep behoorde in zowel de stedelijke als plattelandsgemeenschap tot het meest welvarende deel van de burgerij.⁶

Heyman's brouwerij Den Gentenbuyck heeft in de zestiende eeuw opgevallen in het Veghelse. De omschrijvingen van een 'steenen huys', een omgraven 'cruythof' doen denken aan een buitenplaats waar het goed toeven was. Het bezit van een stenen woonhuis was in die tijd voor veel Veghelaren een ongekende luxe. Het gebruik van bakstenen voor de woningbouw drong pas vanaf de zeventiende eeuw goed door op het Brabantse platteland. Hoewel Peter Heymans als bierbrouwer goed boerde, wijst het bezit van een 'cruythof' overigens op niets anders dan een moestuin of althans een tuin waar groenten of moeskruiden in geteeld werden.

BETEKENIS VAN DE NAAM 'GENTENBUYCK'

Waarom heette dit huis Den Gentenbuyck? Wat voor betekenis heeft die naam? Het woord 'gent' is oud-Nederlands voor 'ganzerik', waarmee een mannetjesgans werd aangeduid. Tegenwoordig zou het huis dan De Ganzenbuik heten, wat ons in de oren klinkt als één of ander culinair gerecht. De betekenis van het woord is waarschijnlijk heel anders geweest. Cornelissen wekt de indruk, dat de brouwerij genoemd is naar een mannetjesgans. Maar waarom specifiek een ganzenbuik? Ik probeer de benaming vanuit een ander perspectief te verklaren. Een 'gentenbuyck' of 'ganzenbuik' was het gewatteerde puntvormig gedeelte van een wambuis. Het wambuis was een gewatteerd herenvest, dat door stukken karton, stof en voering (baleinen) in rimpeloze vorm werd gehouden. In de zestiende eeuw was de Spaanse mode toonaangevend. Het borststuk kreeg door opvulling een laagzittende gepunte buik, waardoor het 'buykjen' of de ganzenbuik ontstond. Deze buik werd gezien als een statussymbool en vond ook in de mode van de wapenrustingen navolging.⁷ Van Lennep & Ter Louw (1868) wijzen op het gebruik van kledingstukken, waaronder het wambuis, als uithangbord en benaming voor woonhuizen.⁸ Misschien was er een wambuis met een 'buykjen' afgebeeld op een uithangbord bij de brouwerij. Een soortgelijk uithangbord werd door Van Lennep & Ter Louw afgebeeld. De benaming voor de brouwerij aan het Veghelse Hoogeinde zal vooral als statussymbool gezien kunnen worden.

EEN OMGRAVEN CRUYTHOF EN EEN WIJER

⁴ zie Martien van Asseldonk: <http://www.oudzijtaart.nl/Huizen/Heihoef/Heihoef1.htm>

⁵ Zie Martien van Asseldonk: <http://oudzijtaart.nl/Reconstructie%20van%20Veghel/Baexchoeve/Baexchoeve%20leengoed.html>

⁶ Dekken van M., 2010. Brouwen, branden en bedienen. Werkende vrouwen in de Nederlandse dranknijverheid, 1500-1800. blz. 83-100.

⁷ Luttervelt R. van, 1953. De wapenrusting en het zwaard van Jacob van Heemskerck in Amstelodamum. Blz. 74.

⁸ Van Lennep J. En Ter Louw J., 1868. De Uithangteekens In Verband Met Geschiedenis En Volksleven Beschouwd. Amsterdam. Blz. 219.

Blijkbaar was de moestuin van Heymans omgeven door een gegraven sloot of grachtje. Het grachtje heeft misschien de functie van omheining gehad, maar wellicht staat ze in verband met de weijer of visvijver die Peter Heymans in 1559 liet graven. In dat jaar verklaren de schepen Jasper Jan Suermonds en de 'gesworenen' Goert Rutgers van Erpe, Peter Hendrix Willems van den Tillair en Thijs Jacob Janss dat zij Peter Heymans –'onse medeschepen' en zijn vrouw Anna Maes Loeyen "*hebben vergunt en in eenen erffrechte besiten een weteringe watercuyl off wyer om visschen op te houwen, tsamen mit eenen buyten grave om dat water te leyen in der weteringe die Peter Heymans voirscreven heeft vuyt doen graven*".⁹ De vrijgekomen aarde uit de nieuwe visvijver werd volgens de getuigenis gebruikt om kuilen in de gemeentelijke weg op te vullen en te repareren. Om zijn nieuwe visvijver van water te voorzien was er een 'buyten grave' aangelegd om het water naar de vijver te voeren. Het is de vraag waar die 'buyten grave' gelegen heeft. Was het een sloot die het water vanuit het drassige Schutboomsbroek afvoerde in de visvijver of was dit dezelfde sloot of gracht die de moestuin omgaf? Dat is helaas niet bekend. In het Bossche Protocol van 1581 wordt ook een perceel met de naam 'Weijerstreep' genoemd. Dit perceel lag bij het woonhuis van Heymans. Ik vraag me af of dit hetzelfde perceel is als waar de in 1559 gegraven visvijver lag. Ik denk het niet, want de Weijerstreep werd niet omgeven door gemeentegronden, maar door de gronden van de naburen van Peter Heymans. De Weijerstreep heeft waarschijnlijk achter het huis in de huidige wijk Hoogeinde gelegen.

De nieuwe visvijver "*op ter gemeynten buyten den woenhuijse Peters voirs*" was aangelegd temidden van de gemeentegronden, waaraan bovendien door het Veghelse dorpsbestuur de voorwaarde gesteld was om "*onbeheynt en oepe te blijven liggen*". Martien van Asseldonk heeft aangetoond, dat het bij deze nieuwe vijver gaat om een perceel in het Schutsboomsbroekje (huidige plan De Borders aan de Sluisstraat) op gemeentegrond nabij de Veghelse schutsboom. Heymans mag erfelijk gebruik blijven maken van de visvijver, maar hij mag de vijver niet omheinen.¹⁰ Van Asseldonk heeft in zijn reconstructie van het deel Veghel Schutsboom aangegeven, dat de visvijver verbonden raakte aan het bezit van enkele percelen aan de overzijde van de straat en die belast waren met een cijns aan de heer van Helmond. Dit betrof, zoals we zagen, het goed Den Gentenbuyck. Van Asseldonk: "*In 1799 werd geschreven dat deze cijns aan de visvijver verbonden was. Dat was van oudsher niet zo*". De regeling dateert uit 1559 toen de 'nyeuwen weijer'¹¹ werd aangelegd. Overigens was er vóór die tijd wel sprake van "*de gerechtcheyt in den auden wyer in de gemeynt van vechel*", maar ik weet niet of die verbonden was aan Den Gentenbuyck.¹² Misschien lag die oude visvijver ook ergens nabij het Schutsboomsbroek.

Rolf Vonk
Veghel

⁹ RAV27.030

¹⁰ RAV27.29-30

¹¹ Bossche Protocollen 1413-401 (1581)

¹² Bossche Protocollen 1413-402 (1581)